

Irmina Kotlarska

(Uniwersytet Zielonogórski,
e-mail: i.kotlarska@ifp.uz.zgora.pl)

ORCID: 0000-0003-3858-9650

**A SIMPLIFIED GRAMMAR OF THE POLISH LANGUAGE
WILLIAMA MORFILLA
– O PIERWSZEJ ANGIELSKOJĘZYZCZNEJ
GRAMATYCE JĘZYKA POLSKIEGO**

AUTOR: William Richard Morfill.

PEŁNY TYTUŁ: *A Simplified Grammar of the Polish Language (Uproszczona gramatyka języka polskiego).*

WYDAWCA: Nicholas Trübner.

MIEJSCE WYDANIA: Londyn.

ROK WYDANIA: 1884.

FORMAT: 8°.

LICZBA STRON: 63 (cały tom liczy jeszcze 80 dodatkowych stron, zawierających katalog książek i czasopism wydanych w tym samym wydawnictwie).

JĘZYK: angielski, przykłady w języku polskim.

INFORMACJA O AUTORZE

Wilhelm Ryszard Morfill (1835–1909) był angielskim slawistą, lektorem, a następnie profesorem języków słowiańskich na uniwersytecie oksfordzkim. Urodził się w Maidstone w hrabstwie Kent w rodzinie zawodowego muzyka. W wieku osiemnastu lat otrzymał stypendium umożliwiające kształcenie w Oksfordzie. Studiował z sukcesami filologię klasyczną, jednak choroba przeszkodziła mu zdać egzaminy końcowe z wynikiem pozwalającym na uzyskanie pracy na uczelni. Zamieszkał w Oksfordzie i pracował jako korepetytor. Jego fascynacja kulturą słowiańską zaczęła się w szkole średniej, gdy od jednego z nauczycieli dostał podręcznik języka rosyjskiego. Był samoukiem i szybko zyskał w Wielkiej Brytanii opinię specjalisty w bardzo mało znanej dziedzinie, jaką była wówczas slawistyka. Wykładowcą akademickim został prawdopodobnie w roku 1870. Otrzymał stanowisko w katedrze studiów slawistycznych, utworzonej dzięki wsparciu finansowemu przyjaciela Adama Czartory-

skiego, lorda Ilchesteru, który zapisał w testamencie 1000 funtów na wsparcie studiów polonistycznych i sławistycznych na uniwersytecie oksfordzkim. Pierwszy wygłoszony przez niego cykl wykładów nosił tytuł *Ethnology, early history and popular traditions of the Slavonic nations*. W roku 1900, w wieku 66 lat, został mianowany profesorem zwyczajnym. Ogłaszał sprawozdania o postępach literatury i nauki u Słowian, zwłaszcza w Polsce, w pismach „Atheneum” i „Westminster Review”. Był członkiem czeskiej Akademii Cesarskiej Franciszka Józefa (1891). Odegrał dużą rolę w zwalczaniu ignorancji angielskiej w sprawach słowiańskich. Miał skłonności słowianofilskie, pragnął wzbudzić sympatię do Słowian. Starał się ich przedstawić jako jedną szczęśliwą rodzinę, stąd częste bagatelizowanie roli Rosji jako mocarstwa zaborczego.

CHARAKTERYSTYKA DZIEŁA

Gramatyka W.R. Morfilla jest pierwszą publikacją z zakresu glottodydaktyki polonistycznej adresowaną do osób angielskojęzycznych. Mowa o tym w przedmowie:

Następująca uproszczona gramatyka jest pierwszą próbą tego typu w języku angielskim. Mam nadzieję, że może się okazać przydatna w nauce języka polskiego, języka szlacheckiego, którym posługuje się około 10 milionów ludzi.

Książka wydana w londyńskim cyklu „Trübner’s Collection of Simplified Grammars of the Principal Asiatic and European Languages” uzupełnia katalog gramatyk polskich adresowanych do cudzoziemców: podręczniki dla Niemców, Francuzów, Włochów i Rosjan powstawały od XVII wieku i są źródłem wiedzy o języku polskim postrzeganym z perspektywy obcojęzycznych użytkowników.

Zaprezentowane treści autor określa jako zarys, dodając, że starał się przedstawić najważniejsze zasady gramatyki w sposób możliwie przystępny, co pozwala poznać strukturę języka i czyni *Simplified Grammar*... podstawowym podręcznikiem dla osób, które chciałyby czytać w oryginale Mickiewicza i Krasińskiego. Nominalnie wskazanym adresatem książki byli studenci filologii porównawczej:

Student filologii porównawczej będzie mógł sformułować poprawne wyobrażenie o budowie języka. Książka może służyć jako podstawowy podręcznik dla każdego, kto ma ochotę czytać prace takich autorów, jak Mickiewicz i Krasiński w oryginale.

W przedmowie wskazane są źródła inspiracji wydane w języku polskim, niemieckim i francuskim. Należą do nich *Gramatyka porównawcza słoweńskiego językoznawcy i sławisty Franciszka Miklosicha*, *Gramatyka historyczno-porównawcza języka polskiego* (t. I i II) Antoniego Małeckiego, *Grammaire analytique et pratique de la langue polonaise à l’usage des Français* (*Gramatyka analityczna i praktyczna języka polskiego do użytku francuskiego*) Napoleona Ordy.

G. Stone wyraził o *Simplified Grammar...* następującą opinię:

Jest to książka nieco dziwna. (...) Zawiera sporo błędów, nie tylko drukarskich. Trudno sobie wyobrazić, żeby ktoś mógł się nauczyć języka polskiego na podstawie wiadomości z tego tomu, ale Anglicy i czytelnicy anglojęzyczni nie mieli wówczas alternatywy [1990, 94].

STRUKTURA DZIEŁA

Struktura *Gramatyki* nawiązuje do tradycyjnego dziewiętnastowiecznego układu gramatyk wzorowanego na podręcznikach do nauki łaciny. Książka składa się z trzech nierównych objętościowo rozdziałów. Pierwszy, najkrótszy (4 strony) zatytułowany jest *Phonology*, najobszerniejszy (50 stron) jest rozdział drugi poświęcony morfologii (*Doctrine of Forms, Conjugation of Auxiliary Verbs, Conjugation of Regular Verbs, Prepositions, Adverbs, Conjunctions*), rozdział trzeci (6 stron) dotyczy składni (*Syntax*).

Część pierwsza przedstawia sposoby wymowy głosek języka polskiego i skrótowe zasady akcentowania. Alfabet polski został podzielony na dwie części: litery łacińskie (wraz z literą Ł) oraz grupę złożoną z liter ze znakami diakrytycznymi oraz dwuznaków. Przy każdej z liter podany jest opis wymowy (bez przykładu). Najwięcej uwagi autor poświęca literom F, Ł oraz Y. Zaznacza, że wymowa spółgłosek polskich (do których zalicza także Y) nie różni się od wymowy spółgłosek angielskich. Wymowę samogłosek próbuje wyjaśnić, podając korespondujące sposoby wymowy głosek francuskich, niemieckich, angielskich oraz włoskich. Dźwięki dzieli na twarde i miękkie. W tabeli podaje alternujące ze sobą spółgłoski miękkie i twarde zgodnie z tym: „jak zmieniają się głoski podczas deklinacji, koniugacji itp.”.

HARD.	SOFT.	HARD.	SOFT.
b	b'	m	m'
d	dz'	n	n'
f		p	p'
g	ż, dz	r	rZ
h		s	ś
ch	sz,	t	e, ć
	j	w	w'
k	c, cz	x	
ł	l	z	ź

[s. 3]

Alternacje ilustrowane są stosownymi przykładami. Zaskakujące są uwagi dotyczące głosek *b'*, *m'*, *p'*, *w'*. W gramatyce podano, że były one dawniej oznaczane jako zmiękczone na końcu wyrazów, czego zaprzestano, natomiast zasada ta obowiązuje nadal przy *ć*, *dź*, *ń*, *ś*, *ź*.

Informacje dotyczące wymian głoskowych zachodzących w deklinacji i koniugacji nawiązują do drugiej części *Simplified Grammar...*, której treścią są uwagi kwalifikowane jako tzw. nauka o wyrazie: podział na części mowy, opis deklinacji i koniugacji. W podrozdziale pt. *The Doctrine of Forms* podano, że w polszczyźnie funkcjonują takie same części mowy jak w innych językach (rzeczownik, przymiotnik, liczebnik, zaimek, czasownik). Wyjątkiem są przedimki (*articles*), których zwykle nie wyróżnia się w językach słowiańskich. Części mowy nie zostały zdefiniowane, a poświęcone im treści odwzorowują zawartość gramatyk dziewiętnastowiecznych.

Podrozdział *Doctrine of Forms* rozpoczyna opis odmiennych części mowy. Podstawą klasyfikacji fleksyjnej rzeczowników jest rodzaj gramatyczny, który decyduje o wyróżnieniu trzech deklinacji: pierwszej – męskiej, drugiej – żeńskiej, trzeciej – nijakiej. W ich obrębie wyróżnione są paradygmaty fleksyjne wyznaczone przez identyczność końcówki mianownika liczby pojedynczej. W deklinacji wymieniono siedem przypadków: the nominative, the genitive, the dative, the accusative, the vocative, the instrumental, the locative (patrz wzory odmiany niżej).

<i>Singular.</i>	
N.	chłop
G.	chłopa
D.	chłopowi, <i>chłopa</i>
A.	chłopa
V.	chłopie
I.	chłopem
L.	chłopu (ie)

[s. 6]

<i>Singular.</i>	
N.	imię
G.	imienia
D.	imieniu
A.	imię
V.	imię
I.	imieniem
L.	imieniu

[s. 10]

W części omawiającej przymiotnik W. Morfill wspomina o formach skróconych (APOCOPATED FORMS) typu *rad, zdrów*. Rozważania o przymiotniku obejmują także informacje słowotwórcze. Autor wylicza cztery typowe formanty tworzące polskie przymiotniki i podaje ich znaczenie. Nie zawsze są to uwagi trafne (*-awy* klasyfikuje jako zdrobnienie). Skrótowo omawia stopniowanie przymiotników. W klasyfikacji liczebników wymienia liczebniki główne i porządkowe, sporo uwagi poświęca także liczebnikom zbiorowym (choć nie określa ich właściwym terminem). Ich przykłady zaczerpnął z pracy E. Rykaczewskiego. Obok paradygmatów odmian daje wskazówki, jak tworzy się liczebniki od 20 do 100 i wyższe, czyni także uwagi o składni liczebników. Przedstawia funkcjonalną klasyfikację zaimków, wyróżnia zaimki osobowe, dzierżawcze, wskazujące, względne, przeczące i zaimek zwrotny. Pełne wzory deklinacji podaje dla zaimków osobowych i wskazujących.

Najwięcej miejsca w rozdziale drugim zajmuje omówienie czasownika, któremu obok podrozdziału w części *Doctrine of Forms* poświęcono dwa osobne fragmenty zatytułowane *Conjugation of Auxiliary Verbs* oraz *Conjugation of Regular Verbs*. Uwagi o czasowniku rozpoczyna klasyfikacja powielająca treść rozdziału DES VERBES (*O słowach*) pracy N. Ordy. Jednym z kryteriów podziału jest rodzaj czynności wyrażanych przez czasowniki, W. Morfill uwzględnił także stronę i aspekt. W ogólnej klasyfikacji wymienia czasowniki: czynne, bierno, neutralne, bezosobowe, dokonane, niedokonane, inceptywne i frekwentatywne. Taka klasyfikacja odzwierciedla typową dla gramatyk dziewiętnastowiecznych trudność w rozróżnianiu aspektu gramatycznego oraz fazowości [por. Skarżyński 2001, 174–185], czyli wskazywanie przez czasownik jakiegoś odcinka przebiegu oznaczanej przez niego akcji [Liszyk-Kubina 2015, 35]. Następnie brytyjski slawista pisze o *Perfect verbs* (czasownikach dokonanych). Powołując się na A. Małeckiego, podaje, że nie mają one czasu teraźniejszego ani imiesłowu czasu teraźniejszego. Sporo uwagi poświęca końcówkom (sufiksom), które pozwalają utworzyć i odróżnić czasowniki dokonane od niedokonanych. Wylicza przedrostki typowe dla złożonych czasowników dokonanych (wraz ze znaczeniem i przykładami), typu: *prosić* – *wyprosić*, *śmiać się* – *uśmiać się*. Następnie omawia kategorie gramatyczne czasu, trybu i podaje zasady podziału czasowników na grupy koniugacyjne. Centrum opisu stanowią zakończenia różnych form czasownika: osobowych w czasie teraźniejszym i przeszłym, trybu rozkazującego, bezokolicznika, imiesłowów. Za szczególnie interesujące uważa zjawisko ruchomych końcówek, które nazywa „osobliwością” (*peculiarity*). Jego zdaniem pozwala to na elastyczność i różnorodność budowy zdań: *This gives extraordinary flexibility and variety to the sentence* [s. 27].

Wzory koniugacji otwierają koniugacje czasowników posiłkowych *być* i *mieć*. Nadrzędną kategorią jest sześć trybów: orzekający, rozkazujący, łączący, bezokoliczny, warunkowy i życzący. W trybie orzekającym podaje się odmianę w czasie teraźniejszym, przeszłym, zaprzeczonym (opatrzonym komentarzem o rzadkim użyciu) i przyszłym. Po trybie rozkazującym omówione są imiesłowu czasu teraźniejszego, przeszłego i przyszłego. Część prezentującą czasownik *być* kończą uwagi historycznojęzykowe. Autor stara się wyjaśnić (choć robi to w sposób zawiły), że podstawą odmiany słowa *być* w czasie teraźniejszym stała się oboczna postać 3. os. lp. *jest* w połączeniu z końcówkami wyabstrahowanymi ze zrosniętych form pierwotnych czasu przeszłego złożonego: *był jeśm* → *był-em*, *był jeść* → *byłeś* itd. [por. Długosz-Kurczabowa, Dubisz 2006, 295]. Tłumaczy też pochodzenie cząstki *by* w polszczyźnie.

W podrozdziale zatytułowanym *Conjugation of Regular Verbs* W. Morfill prezentuje wzory odmiany czasowników należących do czterech koniugacji we wszystkich trybach i czasach. Podstawą podziału na koniugacje są końcówki drugiej osoby liczby pojedynczej. Opis czasownika kończy uwagami o tworzeniu strony biernej w polszczyźnie. Jego zda-

niem częściej tworzy się ją przy użyciu czasowników zwrotnych lub form bezosobowych typu *zabijano, skakano*. Ilustruje ten wniosek cytatem z *Pana Tadeusza*: *Że mnie Jackowi czarną podano polewkę* [Pan Tadeusz, book X], 'That the black soup was given to me, Jaczek'. Konstrukcje budowane przy użyciu czasownika *być* oraz imiesłowu czasu przeszłego są w przekonaniu autora rzadkością. Rozważania na temat sposobów wyrażania strony biernej prowadzą do prezentacji form bezosobowych (bezokoliczniki, formy zwrotne). W podrozdziale zatytułowanym *Impersonal Verbs* powtórzono informacje, że każdy polski czasownik może stać się bezosobowym przez dodanie zaimka *się* do form trzeciej osoby liczby pojedynczej czasu teraźniejszego lub przyszłego, ewentualnie do formy rodzaju nijakiego liczby pojedynczej czasu przeszłego. Zaprezentowana kompozycja treści dotyczących czasownika odzwierciedla dziewiętnastowieczny sposób opisu kategorii gramatycznych tej części mowy [por. Skarżyński 2001, 147].

Drugą część książki kończą krótkie podrozdziały poświęcone nieodmiennym częściom mowy (przyimek, przysłówki, spójnik). Autor podaje, z jakimi przypadkami gramatycznymi łączą się kolejne przyimki. Spójniki dzieli na łączne, rozłączne, przeciwstawne, czasowe, życzące, warunkowe, podając, że ich naczelną funkcją jest łączenie wyrazów oraz zdań. Wśród przysłówków (do których zalicza wyrażenia przyimkowe typu *na jaw, na bakier*) wyróżnia: pierwotne, pochodne, złożone; czasu, miejsca i sposobu; pytające i twierdzące (każda z grup jest ilustrowana przykładami). Fragment o przysłówku kończy lakoniczna uwaga o końcówkach stopnia wyższego i najwyższego tej części mowy z zastrzeżeniem: na dokładniejsze rozważania brak w gramatyce miejsca. Reszty należy nauczyć się ze słowników.

Rozdział *Syntax* rozpoczyna się od wyjaśnienia, że zawiera on tylko dane charakterystyczne dla polszczyzny. W podrozdziale *Cases of Nouns* angielski uczonec podaje, które czasowniki łączą się z kolejnymi przypadkami rzeczownika. W części omawiającej przymiotnik zaznacza, że forma przymiotnika podporządkowuje się pod względem liczby, rodzaju i przypadku rzeczownikowi. Uwagi o rodzaju przymiotnika w liczbie mnogiej zaowocowały dygresjami na temat form czasownika w połączeniu z rzeczownikami zbiorowymi. Podrozdział *Pronouns* poświęcony jest wyrazom używanym w wyrażeniach porównawczych zawierających stopień wyższy i najwyższy przymiotnika (*niż, od*).

Książkę kończy podrozdział *On the Arrangement of Words in a Sentence*, w którym stwierdza się, że w polszczyźnie szyk zdania jest dość swobodny, a decyzja o układzie zdania zależy od intencji piszącego. Aby uzyskać wprawę w swobodnym budowaniu zdań, należy czytać dobrze napisane teksty, np. *Historię Polski* J. Lelewela oraz *Ballady* A. Mickiewicza.

RECEPCJA DZIEŁA

W okresie od 2008 do 2018 roku książka miała 15 wydań, wszystkie będące reprintami wydania z roku 1884.¹ Nie udało się ustalić, na jaką skalę korzystano z *Simplified Grammar...* w XIX wieku. Można natomiast przypuszczać, że William Morfill był na ziemiach polskich cenionym uczonym, co poświadczają liczne wzmianki prasowe informujące o jego aktywności wydawniczej i naukowej. Piszemy o nim: *znawca literatury słowiańskiej, autor znanego podręcznika dla swoich ziomków* (chodzi o podręcznik literatury słowiańskiej), *znana powaga na polu filologii słowiańskiej* [„Kurjer Codzienny” 1888, nr 108, s. 4] i przedstawia przede wszystkim jako propagatora literatury polskiej w świecie angielskojęzycznym. Fakt publikacji *Uproszczonej gramatyki języka polskiego* nie umknął uwadze prasy. Informowano o tym m.in. „Kurjerze Warszawskim” [1885, nr 198, s. 3]:

* W kolekcji „Uproszczonej gramatyk głównych języków azjatyckich i europejskich” (*Collection of the principal asiatic and european languages*) wydanej przez Trübnera i Sp. w Londynie, ukazała się jako tom XI-ty „Gramatyka polska” przez W. R. Morfilla.

Z poprzednich tomów, pierwszy zawiera uproszczoną gramatykę indyjsko-persko-arabską, a następane węgierską, biskijską, malajską, nowogrecką, rumańską, tybetańską, duńską, turecką i szwedzką.

Zbiór ten ma na celu danie uczącym się filologii porównawczej możności rozpatrzenia się w formach gramatycznych i budowie każdego z objętych kolekcją języków.

W układzie swojej gramatyki Morfill posiłkował się dziełami Miklósiera, Maleckiego, Ordy i Rykaczewskiego.

! Całość obejmuje 63 stron druku.

W tygodniku „Kraj” ukazała się recenzja wskazująca wiele uchybień w publikacji, m.in.: błędy w odmianach, podawanie form archaicznych obok współczesnych [1885, nr 40, s. 26].

CIEKAWOSTKI

Warto zwrócić uwagę na stronę edytorską książki. Podane wzory odmiany są wyraźnie wyodrębnione graficznie (deklinacje i koniugacje wydrukowano z uwzględnieniem podziału na liczby, rodzaje, czasy itp.), przykłady z języka polskiego drukowane są kursywą, tytuły podrozdziałów zapisano drukowanymi literami. Potwierdza to dydaktyczne przeznaczenie publikacji.

¹ Wszystkie wznowienia zostały wydane za granicą w ramach projektu przywracania pamięci dziełom istotnym dla naszej kultury i cywilizacji przez ich ponowną publikację.

W. Morfill wielokrotnie podaje informacje, czyniąc punktem odniesienia język rosyjski lub inne języki słowiańskie, co potwierdza jego wiedzę slawistyczną. Na uwagę zasługuje terminologia; między innymi użycie terminów *termination*, *suffix* i *particle* na określenie końcówek fleksyjnych, osobowych i formantów słowotwórczych.

WERSJA ELEKTRONICZNA

<https://polona.pl/item/a-simplified-grammar-of-the-polish-language,MTE2ODA3MTE0/8/#info:metadata>

Bibliografia

- A. Czelakowska, 2010, *Opisy fleksyjne w gramatykach polskich lat 1817–1939*, Kraków.
- A. Czelakowska, 2009, *Definicje wyrazu a opisy gramatyczne w podręcznikach języka polskiego XIX wieku* [w:] M. Skarżyński, A. Czelakowska (red.), *Język z różnych stron widziany. Materiały ogólnopolskiej doktorancko-studenckiej konferencji naukowej „Z zagadnień metodologii badań językoznawczych” Kraków, 10–11 marca 2008 r.*, Kraków, s. 69–77.
- A. Dąbrowska, 2007, *Kto, gdzie, kiedy i dlaczego uczył (się) dawniej języka polskiego jako obcego?*, https://rjp.pan.pl/index.php?option=com_content&view=%20article&id=1372:kto-gdzie-kiedy-i-dlaczego-uczy-si-dawniej-jzyka-polskiego-jako-obcego-prof-anna-dbrowska101&catid=109&Itemid=59 [dostęp: 1.09.2020].
- A. Dąbrowska, 2018, *Nauczanie polszczyzny jako języka obcego w historii języka polskiego*, „Język Polski” nr 2, s. 22–41.
- K. Długosz-Kurczabowa, S. Dubisz, 2006, *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa.
- „Kraj” 1885, nr 40.
- „Kurjer Codzienny” 1888, nr 108.
- „Kurjer Warszawski” 1885, nr 198.
- J. Kwiatek, 2015, *Polonica angielskie w dwudziestoleciu międzywojennym. Dzieło i ludzie*, praca doktorska, Katowice; https://rebus.us.edu.pl/bitstream/20.500.12128/5939/1/Kwiatek_Polonica_angielskie_w_okresie_miedzywojennym.pdf [dostęp: 1.09.2020].
- K. Liszczyk-Kubina, 2015, *Fazowość i jej wykładniki w polszczyźnie*, Katowice.
- M. Skarżyński, 2001, *W kręgu gramatyk polskich XIX i XX wieku*, Kraków.
- G. Stone, 2005, *Slavonic studies at Oxford: a brief history*, https://www.mod-langs.ox.ac.uk/sites/www.mod-langs.ox.ac.uk/files/slavonic_studies.pdf [dostęp: 1.09.2020].
- G. Stone, 1990, *Z historii polonistyki angielskiej na przełomie XIX i XX wieku (W.R. Morfill i M.M. Gardner)* [w:] M. Basaj, S. Urbańczyk (red.), *Slawistyka na przełomie XIX i XX wieku*, Wrocław, s. 91–100.
- B. Walczak, 2015, *Polshczyzna poza granicami kraju w historii języka polskiego*, „Poradnik Językowy” z. 8, s. 132–142.